

עודכן ב- 09/11/2004 08:49

תחושת הביטחון של מי, בנועו בחלל הציבורי, נחשבת?

מחברות עדאלה גיליון מס' 4, אביב 2004 בשם הביטחון

מאת יונתן יובל

עורך ראשי: חסאן ג'בארין. עורכות: סאמרה אסמיר, רינה רוזנברג. הוצאת המרכז המשפטי לזכויות המיעוט הערבי בישראל, 110 עמ',

40 בשקט בשקט, ללא יחסי ציבור או מאמצי שיווק, הפך "מחברות עדאלה" - כתב עת היוצא לאור מטעם המרכז המשפטי לזכויות המיעוט הערבי בישראל - לאחר הפרסומים המעניינים, המקוריים והקריאים ביותר בשפה העברית. כתב העת החל לראות אור בשנת 1999 והוא מתפרסם אחת לשנה. כל גיליון - כ-110 עמודים במתכונת פוליו מאירת עיניים - מוקדש לנושא מיוחד. נושא הגיליון הנוכחי, "בשם הביטחון", מעלה על סדר היום האקטואלי והאינטלקטואלי שורה של סוגיות שהמחבר ביניהן הוא "דיבור הביטחון" הישראלי, בהקשרים שונים ומגוונים של המציאות הישראלית.

מהו ביטחון? מהו שיח ביטחון, כיצד מדברים עליו? עמדת העל המחברת בין המאמרים והחומרים השונים בחוברת היא ש"ביטחון" הוא מושג תרבותי, חברתי ופוליטי, ולא דווקא צבאי בלבד; וכי "בשם הביטחון" פועלים מוקדי כוח שונים בחברה הישראלית לקידום מטרות פוליטיות מובהקות וליצירת מציאויות שביניהן לבין תפיסות ביקורתיות של ביטחון אין ולא כלום.

דוגמה מרכזית לכך היא חוק האזרחות החדש, שהתקבל בכנסת ביולי 2003. חוק זה מונע, בפועל, נישואים בין אזרחי ישראל לפלסטינים מהשטחים, בכך שהוא אינו מאפשר "איחוד משפחות": בעלי זוג פלסטינים - להבדיל, נניח, מאמריקאים או צרפתים שאינם יהודים - מנועים מלקבל רשות ישיבה בישראל יחד עם בני זוגם הישראלים. בדברי ההסבר להצעת החוק הוא מנומק בצורך ביטחוני: מניעת הסתננות של גורמים עוינים לישראל תוך ניצול לרעה של מוסד הנישואין. אך במקביל התפתח, במערכת הפוליטית ומחוצה לה, שיח דמוגרפי שראה את תכליתו המרכזית של החוק כעניין של מניעת הגירה של פלסטינים לישראל ואולי אף עידוד יציאת אזרחים ערבים ממנה. הרטוריקה היא רטוריקה ביטחונית, התכלית הנסתרת היא דמוגרפית. באופן מסורתי, ענייני ביטחון בישראל מסורים לרשויות ביטחוניות, וגורמים מפקחים - הכנסת, בתי המשפט - מתייחסים ל"ביטחון" הן כאל טוטם להערצתם והן כאל טאבו להתערבותם.

איך לבחון כיצד חברה דמוקרטית משתמשת במושגים פוליטיים מורכבים כגון "ביטחון", "שוויון" וכדומה? במסורת המחקרית ניתן לציין שתי אסטרטגיות מרכזיות: האחת בוחנת החלה נאותה של המושג במשמעותו המקובלת. למשל: כיצד דואגת מדינת ישראל לביטחון תושביה, או כיצד היא מחלקת משאבים באופן כללי? זוהי גישה של ליברליזם פוליטי: היא מקבלת את המשמעות המקובלת של מושג כלשהו ובוחנת את החלתו הראויה בחברה. סאמרה אסמיר, בהקדמתה לחוברת, מנתחת באופן כזה את "נראטיב העל" של החשיבה הביטחונית הישראלית: "ביטחון" לפי גישה זו הוא מושג אובייקטיבי, נייטרלי, של "מי שמוגן מפני פגיעה או סכנה... מצב אובייקטיבי של ישיבה לבטח". מושג כזה יכול להיות מקובל הן על "ביטחוניסטים" והן על שואפי זכויות האדם, ועל מערכת המשפט בוודאי.

האסטרטגיה השנייה, שניתן לכנותה "ביקורתית", בוחנת, ולעתים מפרקת, את המושג עצמו. מהו "ביטחון" בישראל? הביטחון של מי נחשב, ומאיזו נקודת מבט נבחן "ביטחון"? האם ההסתברות הגבוהה יחסית לכך שנאשמים בוועדות השיפוט הצבאיות האמריקאיות יורשעו היא פגיעה בביטחונם? האם חיפוש שיטתי בכליו של אדם ועל גופו על בסיס של פרופיל אתני היא קידום או פגיעה בביטחון? אני חושב על המאבטחים המסורים בנמל התעופה בן גוריון, שאומרים לי

"שלום" כדי שאענה להם בעברית במבטא אשכנזי צח: ולו הייתי עונה במבטא ערבי, שהיה עשוי לגרור בדיקת הרכב וסיכונים הכרוכים בכך, האם היתה זו פגיעה בביטחוני? תחושת הביטחון של מי, בנועו בחלל הציבורי, נחשבת? אסמיר מראה ש"ביטחון" בשיח המודרני הוא מושג הקשור קשר הדוק לתפיסות של איום. איום על מה? היא גורסת, שהשיח הביטחוני משתלט על סדרה של סוגיות ומאבקים משפטיים: בענייני דמוגרפיה, אדמות, תנועה, דיבור וביטוי אמנותי ופוליטי, פרטיות, ועוד.

מיסגור כל השאלות הללו בשפה של איום-לעומת-ביטחון מגלה שהאיומים מגוונים: לאו דווקא ביחס לפגיעות עוינות בגוף, ברכוש או בנכסים קולקטיביים, אלא גם ביחס לשליטה בחלל התרבותי, להיסטוריוגרפיה, לאופיה היהודי של מדינת ישראל.

משפטנים מכירים את השפה הזאת: בפרשת הפקעת הקרקעות שנועדו להקמת ההתנחלות אלון מורה ב-1979 התחרו בבית המשפט העליון שתי גישות ציוניות: זו שהרשתה הפקעה לתכליות לאומיות כהתיישבות, וזו שהרשתה אותה רק לצרכים צבאיים. הגורמים המפקיעים למדו מיד כיצד לדבר אל בית המשפט: כל שהיה עליהם לעשות היה לשנות את תכליתה המוצהרת של ההפקעה לתכלית ביטחונית, והאיסור על ההפקעה הוסר מיד אף אם הקרקע וייעודה - הקמת ההתנחלות - נותרו אותו הדבר. בביטחון של מי מדובר? אילו איומים נתפסים כבעיה, אילו כפתרון?

גישות פוסט-ליברליות, כמו זו של אסמיר, אינן מעוניינות לבחון את ההחלה השוויונית של דאגת הביטחון הישראלית. הן מעוניינות לחשוף את ההטיות האידיאולוגיות שהמושג עצמו מחזיק, ואת השימושים בו לתכליות פוליטיות. השניות הזאת היא קו-שבר העובר לאורך המאמרים האחרים בגיליון. בעוד שחלקם למעשה מקבל את הפרדיגמה הביטחונית השלטת ובוחן את השלכותיה על החברה הישראלית ובעיקר על המיעוט הערבי, חלקם מנסה לתרום לגיבוש עשיר ומעניין יותר של שיח הביטחון עצמו.

חלק מהגיליון מוקדש לניתוח חקיקת הביטחון בתקופת הממשל הצבאי בגליל ובמשולש (1966-1950). אלינה קורן מראה כי הממשל הצבאי, ובעיקר תקנות התנועה שלו שחייבו בתקופות שונות רשיון מעבר למרבית היציאות מהכפרים והעיירות, יצרו מנגנון של קרימינליזציה: הרוב המוחלט של עבירות תושבי האזורים הללו על חוקי המדינה באותה תקופה היה בעבירות של תנועה במרחב ללא רשיון מתאים. קורן מציינת כי ביטול הממשל הצבאי נעשה בהמלצת הממסד הצבאי עצמו, ומציגה את מכלול אמצעי השליטה - ביטחוניים, אזרחיים ומשטרתיים - שנועדו להחליף את השליטה הצבאית באזרחים ישראלים. היא מתייחסת בעקיפין לשאלת הקשר בין ביטחון לאיום שהועלתה לעיל: לשיטתה, הגדרת האוכלוסיה הערבית-ישראלית שמי שאמצעי השליטה הראויים בה הם אמצעים צבאיים היא שהגדירה אותה כאיום ביטחוני, ולא להיפך.

בשאלת הביצה והתרנגולת לא התרנגולת ולא הביצה הן שהחלו את המעגל אלא האיכר, או החייל, שכלא את התרנגולת ופיקח על ההטלה. בעיני, אף כי קורן אינה מתמודדת ישירות עם המבוכה, החשש וחוסר הניסיון של הממסד הישראלי הינוקא ביחסו לאוכלוסיה הערבית, הרי שהללו עולים מתוך סקירתה את מכלול הצעדים השונים - חקיקה צבאית, חקיקה אזרחית, הקמת מוסדות והגבלות שונות - שקמו ונפלו בתקופת הממשל הצבאי, ואשר חלקם - במיוחד תקנות שעת החירום - עדיין קיימים ועומדים.

המלומדת ערין הווארי תרמה לחוברת מחקר היסטורי-אנתרופולוגי מרתק, הכתוב בשפה המערבת מחקר עם ביקורת מתקוממת לצד תיאורים כמעט ליריים, על הבניה של גבריות ונשיות בחברה הערבית בתקופת הממשל הצבאי: על מיסודה של התלות של ראשי המשפחות במוכתרים הכפריים, על כוח שנמדד במושגי היכולת להוציא דברים מהמושלים הצבאיים - רשיונות לכל פעילות תחת השמש, ומשאים ומתנים בהתמודדות יומיומית על פרנסה אלמנטרית. עורכות החוברת הביאו בצמוד למאמרים מסמכים מקוריים: במקרה זה, מכתב ארוך באנגלית של רופא שרשיון הישיבה שלו בעירו נצרת - שם גרה משפחתו ושם נמצאה הקליניקה שלו - נשלל ממנו מאיזה טעם עלום. המכתב, המנוסח בלשון מסוגנת, עשירה ונעלבת של בן טובים משכיל, מהווה צוהר לשוני מרתק לעולם ההוא, במיוחד עבור מי שאמון - כמשפטי זמנו - על הלשון היבשה של כתבי בית דין, עתירות ובקשות של ימינו. ד"ר חדד פונה למושג הצבאי של נצרת בשם החוק, אך גם בשם "המצפון האנושי והמוסרי", ועוד יותר מכך - כגינטלמן, בעל מקצוע חופשי ואדם מכובד, שנהגו בו מנהג גס שלא לפי מעמדו. יפה עשו העורכות ששיבצו בחוברת מסמכים מקוריים, הן מהתקופה ההיא והן מימינו אלה.

מאמרו של הלל כהן מציג שאלה חשובה, אך סופו שהוא עוסק בה על קצה המזלג בלבד: מישטור

המידע על ידי המדינה. כהן עוסק בעיקר בהגבלות חוקיות על השגה והפצה של מידע, כגון אלה הנמצאות בחוק השב"כ. תופעה זו, שבעבודתי אני מכנה "החשאת מידע", היא טיפוסית למשטרים דמוקרטיים: במסווה של הסתרת מידע מגורמים עוינים ("בשם הביטחון") מסתירה המדינה מידע מאזרחיה וחונקת שיח ציבורי בשאלות בעייתיות. דוגמה לכך היתה האיסור הגורף על פרסום שמותיהם, סיפוריהם ותצלומיהם של "המובאים", אזרחים לבנונים ועיראקים שנחטפו מלבנון והוחזקו בישראל כ"קלפי מיקוח" למו"מ (הידועים שבהם היו מוסטפה דיראני והשייך עובייד, אך כ-22 אלמונים נספחו אליהם). למה אסור לאזרחי ישראל לדעת את שמותיהם, סיפוריהם ותמונותיהם? הטעם שניתן לכך היה ביטחוני, אך זהו טעם נלעג: האויב ידע כמובן היטב מי מוחזקים בידי ישראל. מניעת המידע מישראלים נועדה לסייע בדה-הומניזציה שלהם, לא לאפשר הזדהות עם או רחמים - אף בקרב מי שסברו שהחזקתם היא חוקית ונאותה. כיוצא בזה צנזורה על ידיעות שכבר התפרסמו בחו"ל ולפיכך ידועות לאויב, כרוב המידע שמסר מרדכי ואנוני. ואנוני עבר על החוק והמדינה רשאית בהחלט לקבוע איזהו מידע סודי שגילוי מסכן את ביטחונה, אך מרגע שהמידע נגלה לאויב ודאי ששוב אין אינטרס ביטחוני למנוע את הפצתו בתוך ישראל.

קוצר היריעה אינו מאפשר לעמוד כאן על מאמרים מרתקים נוספים, כרשימה המרתקת של רודה כנאענה על חיילים ערבים בצה"ל, ועם הכותבות והכותבים שעבודותיהם לא נסקרו כאן הסליחה. בחירה מערכתית מצוינת היא להביא מסמכים משפטיים כלשונם, אף שכאן חסרים המסמכים שכנגד: את כתבי הטענות של עדאלה אי אפשר להבין ללא כתבי הטענות של פרקליטות המדינה, וחוברת אקדמית-למחצה צריכה לדעת לפרסם עמדות מנומקות המנוגדות לאלה של עורכיה.

"מחברות עדאלה" יוצא בפורמט פוליו גדול, בהיר ונוח לקריאה. המאמרים יושבים במתחם שחסרה בו כתיבה בשיח הישראלי: מלומדים ומגובים במחקר אך קצרים יחסית, וכתובים בלשון בהירה ומובנת לכל. לטעמי, היה מקום לכלול בחוברת מאמר אחד באורך מלא, שיאפשר את הפיתוח שהתרומות הקצרות לעתים מחניקות. כל הנוטל לידו את החוברת ימצא בה מחשבה וביטוי משוכללים של קבוצה מרתקת של כותבים - ובעיקר כותבות - ערבים ויהודים, בסגנונות שונים, בגישות מחקריות ועמדות מהותיות מגוונות, שלרשות כולם יכולות של כתיבה ישירה, רעננה, מקורית ומגרה. גרסאות מקבילות של החוברת מתפרסמות באנגלית ובערבית.

יונתן יובל הוא מרצה למשפטים ולפילוסופיה באוניברסיטת חיפה. קובץ סיפוריו, "סוס טרויאני", וקובץ משיריו, "שירי ההומו אורבנוס", יראו אור בהוצאת הקיבוץ המאוחד